

**“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM KAFEDRASI

INOTULLAYEVA DILDORAning

***“BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI DO‘STLIK,
O‘RTOQLIK RUHIDA TARBIYALASH” mavzusida yozgan***

REFERAT

Qarshi – 2014 yil

MUNDARIJA

KIRISH

Asosiy qism

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalash pedagogik muammo sifatida
2. Xalq og'zaki ijodida yosh avlodni do'stlik va o'rtoqlik ruhida tarbiyalash muammosining yoritilishi
3. O'quvchilarni do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalashda o'zbek xalq ertaklarining imkoniyatlari
4. O'quvchilarni o'qish darslari va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalash yo'llari
5. Xulosa
6. Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

KIRISH

O'zbekiston insonparvar, demokratik, huquqiy davlat tomon borayotgan ayni davrda Vatan va xalq oldida o'z burchlarini anglagan ma'naviy madaniyati yuksak avlodni tarbiyalash asosiy vazifalaridan biriga aylandi. Ayni damda yoshlarni ma'naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalash, ularda ma'naviy axloqiy sifatlarni qaror toptirish, an'analar va tarixiy merosimizda sodiqlik ruhida tarbiyalash, insonparvarlik aqidalariga xos fazilatlarni shakllantirish jamiyatning bugungi kungi hayotida bosh va eng dolzarb masalaga aylandi. Zero, Prezident I.A.Karimov ta'kidlaganidek: "Jamiyatda yuksak ma'naviy fazilatlarni kamol toptirish, milliy mafkurani shakllantirish, yoshlarni boy madaniy merosimiz, tarixiy an'alarimizga, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning hal qiluvchi omilidir".¹

Boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z tengdoshlari bilan muloqotsiz, ularning hamkorligisiz yashay olmaydi, u faoliyatning barcha turida tengdoshini hurmat qilishga, do'stlik aloqalarini o'rnatishga, xayrihoxlikka, mehr-shavqatga o'rgatish oson ko'chadi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalashda o'zbek xalq maqollaridan foydalanish esa insoniy fazilatlarni rivojlantirishda samara beruvchi omillaridan biridir. Bu esa o'z navbatida o'quvchi shaxsida mas'uliyatni his etish, ongli intizomga rioya qilish, o'zaro do'stlik, o'rtoqlik, hamkorlikni tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Shu bilan birgalikda boshlang'ich sinflar darsliklarida xalq og'zaki ijodiyotining, xususan, ertaklarning aks etishini o'rganish va ulardan do'stlik, o'rtoqlikka doirlarining o'rni va imkoniyatlarini ham aniqlash zarurdir.

¹ Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy- ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. T.O'zbekiston, 1995.-53-bet.

I-BOB BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI DO'STLIK, O'RTOQLIK RUHIDA TARBIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalash pedagogik muammo sifatida

Hozirgi katta o'zgarishlar davrida ta'lim-tarbiya oldiga juda muhim vazifalar qo'yilgan. Bu vazifalarni amalga oshirishda o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy yetukligini oshirish, o'zlikni anglashga qaratilgan madaniy merosimiz bilan tanishtirish muhim o'rin tutadi.

Axloq va axloqiy tarbiya masalasi xalqimizning o'tmish merosimizda ham, bugungi kundagidek asosiy dolzarb mavzu bo'lgan. Chunki, qaysi jamiyatda, qaysi tuzumda bo'lmasin, agar jamiyat a'zolari axloqan barkamol shaxslar bo'lmas, jamiyat taraqqiyoti inqirozga uchraydi. Ilmiy bilimlarning istagan tarmog'ining rivojlanishi o'tmishning shu sohadagi merosi bilan qay darajada boyitilganligiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bu haqiqat pedagogika fani uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi ta'lim-tarbiya tizimi oldiga bola shaxsini barkamol kamol toptirish vazifasini qo'yilganekan, bunda bolaning shaxsning odamlar bilan bo'ladigan aloqalari do'stlik, o'rtoqlik, hamkorlik, hamdardlik, mehr oqibat, insonparvarlik, hurmat kabi munosabatga asoslanishiga e'tibor berish lozimdir. Shuning uchun bola shaxsida bu fazilatga ilk bolalik davrlaridanoq, maktablarda esa boshlang'ich sinflardab boshlaboq asos solinishi muhimdir. Do'stlik, o'rtoqlikni tarbiyalash muammosi axloqiy tarbiya, shaxsning turli xil munosabatlari o'z ifodasini topadi. Bu munosabatlar shaxsning mehnatga, jamiyatga, hayotga, ota-ona, qarindosh-urug', tengdoshlarga bo'lgan axloqiy munosabatlarida o'z aksini topadi va odamning ma'naviy dunyosini ifodalaydi. Do'stlik, o'rtoqlik axloqiy fazilat sifatida axloq nazariyasi rivoji bilan bog'liq bo'lib, uning muhim manbalaridan biri xalq pedagogikasi durdonalari deyish mumkin.

Insoniyat qadim-qadimdan har qanday odam qalbida e'tiqodga ishonch, o'zining haqligiga qiyinchiliklarni yenga olishiga ishonch borligini anglagan.

Odamlarni shu il fazilatlar bir-biriga yaqinlashtirgan, faoliyat, qiziqish va turli his, ehtiyojlarning uyg'unligi, ular o'rtasida qalb yaqinligini, hamkorlik qilishni, hamdardlikni, mehr-oqibatni yuzaga keltirgan. O'zaro shu xildagi aloqalar shaxs ma'naviy dunyosini boyitadi. Kishining o'zi axloqiy qiyofasini, boshqa odamlarga bo'lgan munosabatida namoyish qiladi, bu uning kechinmalarini, ehtiyojlarini, amal qiladigan qadriyatlarini, axloqiy tushunchalarini, tasavvurlarini namoyish qiladi. Axloqiy kamolot uchun zarur bo'lgan fazilat va sifatlarga juda yoshlikdan boshlab asos solinsagina odatga aylanadi.

Ijtimoiy taraqqiyotning hamma bosqichlarida xalq tinchlik, hamkorlik, hamjihatlikka intilgan va buning omili sifatid aodamlarning o'zaro do'stligidan foydalangan. Chunki, xalq hamisha o'z tajribasidan kishilar o'rtasidagi do'stlik va ahillik tufayloigina o'z orzularining ro'yobga chiqishi mumkinligini anglagan.

Avlodlarning tarbiyaga doir tajribasi faqat bu fanning o'zini rivojlantirishgagina emas, balki, jamiyatdagi ta'lim-tarbiyaning hozirgi rivojiga ham ta'sir etadi, zero, tarbiya ishi yosh avlodga o'zidan oldingi avlodning bu sohadagi ijtimoiy tajribasini uzatib borish bilan bog'liq holda rivojlanadi. O'zbek xalqining madaniyati va tarbiyaga doir nazariy va amaliy merosi juda boy va katta tarixga ega. Pedagogik fikr taraqqiyotiga jamiyatdagi ro'y beradigan jarayonlar, fandagi o'zgarishlar, xalq tajribasi o'z ta'sirini o'tkazadi. Bular orasida o'tmish ajdodlarimizning pedagogik ilmiy merosi katta o'rin tutadi. Bugungi mustaqillik sharoitida bu merosni o'rganish, undan ta'lim-tarbiya samarasini oshirishda foydalanish ham nazariy , ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'rta Osiyoda yashab ijod etgan buyuk allomalar Al-Xorazmiy, Beruniy , Firdavsiy, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy,Ulug'bek va boshqalar asarlarida, ular qoldirgan ilmiy meroslarida ma'rifiy-ta'limiy qarashlar tizimi juda keng bo'lib, uning mazmunida odob-axloq, axloqiy tarbiya vazifasi va mazmuniga doir ajoyib fikrlar mavjud. Buyuk mutafakkirlar axloq mazmuniga burch, vijdon, o'zaro munosabat, vatanga sadoqat va vatanparvarlik, do'stlik, o'rtoqlik,

birodarlik kabi masalalarni kiritadilar va har birining mazmunini ochib berishadi. Bu o'rinda o'rta asr sharqining fikrlar rivojida mutafakkir Ibn Sinoning xizmatlari benihoya kattadir. Ibn Sino o'zining “ Yaxshilik va yomonlik”, “ Axloq haqida risola” kabi asarlarida insonning kamol topishida axloqiy tarbiya, odatlar va his-tuyg'ularning roli haqidagi fikrlarni bayon etadi. Ibn Sino “Axloq haqida risola” asarida insonning umumiy fazilatlarini haqida gapirib, kishilar xulqida yaxshi va yomon odatlarning paydo bo'lish sabablariga to'xtaladi. Bu asarda iffat, qanoat, saxiylik, shijoat, sabr, muloyimlik, sirni saqlay bilishlik, ilm- ma'rifatli bo'lish, ochiqlik, farosatlilik, do'stlik, vafodorlik, kamtarlik, adolatlilik kabi axloqiy tushunchalarga ta'rif beradi. Ibn Sino axloqiy tushunchalar qatoriga yaxshilik va yomonlik, adolatlilik va adolatsizlik, rohat va uqubat, iffat va surbetlik, baxillik va saxiylik, donolik va johillik, sevgi va nafrat, hamjihatlik, kamtarlik va maqtanchoqlik kabi tushunchalarni kiritadi. Axloqiy xislatlar doimo o'zgarishda bo'ladi, ular tug'ma bo'lmaydi, balki, hayot, sharoit o'zgarishi bilan xulq-atvor ham o'zgarishi mumkinligini eslatib, tarbiyada muhitning ahamiyati katta deb biladi. Ibn Sino insonlarda ezgu niyat, himmat, saxovat, shijoat, adolat, pokizalik, bilimdonlik, irodalilik bilan birga xasislik, yalqovlik, o'g'rilik, aldamchilik, qo'rqqoqlik, ikkiyuzlamachilik, ig'vogarlik, munofiqlik, fisqu-fasod kabi axloqiy xislatlar ham bo'lishligini e'tirof etib, insondagi bu xislatlarni kategoriyalarga ajratadi. His-tuyg'uni idora qilish mumkinligini ta'kidlab, inson ularning hammasini yengishi va o'z imkoniyatlarini ongli sarflashi zarurligini aytadi.

Ibn Sino inson fazilatlaridan quyidagilarni ko'rsatadi. Chunonchi:

Jasurlik- biror ishni bajarishda kishining jasurligi.

Chidamlilik- inson boshiga tushgan yomonlikni to'xtatib turgan quvvat.

Aqllilik- biror ishni bajarishda shoshma-shosharlikdan saqlovchi o'zaro munosabat.

O'z pedagogik merosida do'stlik, o'rtoqlikka bo'lgan qarashlarini bayon etgan mutafakkirlardan biri Nosir ad-Din at Tusi o'zining “O'quvchiga bilim berish xususidagi qo'llanma” va “O'quvchilarni tarbiyalash to'g'risida”

risolalarida axloqiylikning ijobiy va salbiy omillarini talqin qilib, ijobiy axloqiy xislatlar mazmuniga: sabr-toqat, o'zaro yordam va do'stona munosabat, odamiylik, saxiylik, yumshoqlik, olyjjanoblik kabi fazilatlarni, salbiy axloqiy sifatlarga axloqsizlikka olib keladigan yetti quvvat.

Ziyraklik- sezgi bergan narsalarning haqiqiy ma'nosini tezlik bilan tushunishga yordam beruvchi quvvat.

O'rta asrning qomusiy mutafakkirlaridan biri bo'lgan Abu Nasr Forobiy asarlarida axloq va axloqiylik katta o'rin egallaydi. Uning fikricha tarbiyaning asosiy maqsadi kishilarni ezgu ishlar qilishga yo'llashdan iborat.. Yaxshi niyat orqali haqiqiy saodat tomon yetaklanadi. Xuddi Aflotun kabi Forobiy ham ezgu niyatli kishilar qalbi oxir-oqibat moddiy qobiqlardan xalos bo'lib, abadiy mustaqil bo'lib qolishiga ishonadi. Forobiyning fikricha, inson bilim va tajribaga ega bo'lgunga qadar ko'p narsalar haqida mushohada qiladi, ko'pini inkor qiladi, noto'g'ri deb topadi. Ilmli va tajribali bo'lgach esa oz fikrlarini o'zgartiradi, avvalgi qarashlaridan qaytadi, ilgarilari chin hayratga solmagan narsalardan endilikda hayratlanadi. Forobiyning ma'naviy-ruhiy, axloqiy masalalar, kishilar ortasidagi do'stlik, o'zaro munosabat, hamjihatlik haqida o'zining "Fozil odamlar shahri" asrida Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oily darajadagi yetuklikka erishmog'i uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi va ularga ega bo'lishi uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi deb hisoblaydi. Alloma inson jamoasini katta-kichikligi nuqtai-nazaridan uch turga bo'ladi va ularni taqqoslab, qayerda ma'rifat, adolat, o'rtoqlik, do'stlik va hamjihatlik bo'lsa, unday jamoani yetuk fazilatli jamoa darajasiga ko'tarilishini ko'rsatadi.

Do'stlik, o'rtoqlik, shirinsuxanlik masalalari so'z mulkining darg'alaridan biri Abdurahmon Jomiy asarlari mazmunida ham keng bayon etilgan. Jomiy shirinsuxanlikning eng yaxshi alomatlaridan biri rost gapirishdir, rostlikni kishi o'ziga bezak qilib olishi kerak, deb hisoblaydi. Masalan:

Sozni aytsang rostlikni aylagin odat,

Qidirma rostlikdan yaxshiroq ziynat.

Uningcha, bu odamlar munosabatining muhim talabi va inson shaxsining bezagidir:

Rostlikdan yaxshiroq ziynatni qachon,
Qayda ko'rdi ekan biror bilimdon?

Inson o'zida bor narsasini do'stlar bilan baham ko'rmog'i, saxiylik va muruvvat ko'rsatishi, xasislik bilan yig'ilgan narsa odamga nasib etmasligini ta'kidlab:

Harsa kirs a himmatli mard qo'liga,
Sochar do'stlar oyog'iga barchasin.
O'zi o'lgach dushmanlari bo'lishar,
Xasis kishi terib yiqqan narsasin,- deydi.

Beminnat, beg'araz ko'rsatilgan saxiylikni podsho muruvvatidan ham yuqoriga qo'yadi:

Agar uyidan chiqarib bersa,
Boru yo'q yarimta nonini gado,
Yarim xazinasin bergan podshodan,
Saxiylik bobida shu gado a'lo.

Ayniqsa, yosh avlod dunyoqarashininh takomillashuvida, kamolotining tarkib topishida do'stlikning ahamiyatini, do'stlarning bir-biriga mehru-muhabbati, sadoqatini har narsadan yuqori qo'yadi va har kimning o'ziga munosib do'sti bo'lishi kerak deydi:

Chin do'st ul- do'stligi oshaversa gar,
Do'stdan yomonlik ko'rganida ham,
Boshiga ming jafo toshi yog'ilsa,
Mehr uyi u toshdan bo'lur mustahkam.

Haqiqiy inson hech vaqt do'stini og'ir ahvolga solib qo'ymaydi, u bilan hamdard bo'ladi, unga yomonlikni ravo ko'rmaydi, hatto kerak bo'lganda jonini ham ayamaydi:

Do'st u kishi erurki, yoring, g'amxo'ring bo'lsin,
Qalbi hamisha do'stlik yog'dulariga to'lsin.

Tushganda boshga mushkul, bo'lsin, senga madadkor

Nasihat-la qaytarsin yomon yo'ldan, u zinhor.

Haqiqiy do'stning vazifasi birinchidan do'stning kamchiliklarini bartaraf qilish, unga yaxshi xulqiy sifatlarni egallashida yordam berish, ikkinchidan esa, do'stlarning aybini o'ziga aytishi lozim, begonalar oldida aytib, uni mulzam qilish yaramaydi. Hayotda shunday soxta do'stlar uchraydiki, birovdan foyda olishni ko'zlab, boylikka uchrab do'st bo'lishga intiladi. "Dunyoda bir narsa evaziga yoki biror narsa g'araziga do'stlik qilgan kishidan ko'ra xunukroq narsa yo'q"- deb, bunday do'stlikni qattiq qoralaydi, qiyin damlarda yordam berishga otlangan, do'stlikning hamma qonun-qoidalariga ravo qilgan haqiqiy do'stni maqtaydi va do'st bu insonning yomon kunida tayanch, madadkor ekanligini e'tirof etib, faqat haqiqiy do'st shu asnoda bilinishini va sinovdan o'tishini, yaxshi kunda, turmushining betashvish va osoyishta o'tayotgan farovon va shodu nxurramlik onlarida o'zini do'st deguvchilar g'oyat ko'p bo'lishini ta'riflab:

Dil, agar nogahon g'amga uchrasang

G'amxo'r do'sting bo'lsa u g'am emasdur,

Kulfat kuni sodiq do'stlaring kerak,

Baxtli kunda do'stlar hech kam emasdir,- deydi.

Axloq va axloqiylik, insonparvarlik, do'stlik haqida, tarbiyada qaror topgan udumlarga Abu Rayhon Beruniy ham alohida e'tibor beradi. U ilmiy bilimlarsiz inson o'z mohiyatida shubhali bo'lib qolishi mumkinligini, bilim inson uchun oliy quvonch bo'lib, narsalarni qanchalik ko'proq bilishga intilsa, bu ish insonga shunchalik rohat baxsh etishligini ta'kidlaydi. Buyuk olim inson qalbining holati ham uning ilgari bilmagan narsalarni ko'proq bilishga bog'liq, - deydi. Forobiyning fikricha, tarbiya saxovat va axloqiy ko'nikmaga asoslanib, faqat vaqt o'tishi bilan shakllanadi. Tarbiyaning vazifasi avvalo, qalb va aqlni ko'pchilik kishilarni buzadigan yaramas xislatlar va tasodifiy xolatlardan asrash, chunonchi eskirib qolgan udumlardan, yomon odatlar va shu kabilardan iborat deb hisoblaydi va bu qarashlar Forobiy ta'limotini yanada to'ldiradi.

O'rta Osiyo va Sharq mutafakkirlari axloq va odob inson husni, o'zaro munosabatlar uchun sog'lom asos ekanligini ko'rsatib, bu munosabatlar do'stlik, o'rtoqlik, mehr-oqibat kabi fazilatlarda namoyon bo'lishligini ta'kidlaydilar. Bu masala Umar Hayyom uchun ham alohida ahamiyat kasb etadi. U o'z asarlarida axloqiy tarbiya, axloqiylik- yaxshilik va yomonlik bilan ifodalanishini ta'kidlab, bu fazilatlar shaxsda asta-sekin shakllanib borishini ko'rsatadi. Agar inson biron-bir axloqiy fazilatga ega bo'lmas, u buni harakat qilib o'zida vujudga keltirishi, yomon xislatlardan esa o'z irodasi bilan xalos bo'lishi mumkin. Uning fikricha, tarbiyaning maqsadi sog'lom fikr, ziyrak aql va o'tkir zehnga ega bo'lgan insonni shakllantirishdan iborat. Umar Hayyomning fikricha faqat chuqur zehngina barkamol qalbni qondira oladigan ilhomga erishish va uning yordami bilan yuksak aql-idrok farog'atini hosil qilish mumkin.

Umar Hayyom o'z asarlarida odamlarni hamdardlikka, birlikka va do'stlikka chaqirib:

Do'stlar, inoqlikda bo'lingiz, obod,

Tez-tez diydor ko'rib, eting o'zni shod,- deydi.

O'zaro munosabatda saxiy, mehribon bo'lishni, yomondan yiroq yurishni, do'stlik, sirdoshlik bo'lgani holda nokas, yomon odam bilan yaqinlik va sirdoshlikdan foyda yo'q deb ogohlantiradi va sodiq do'stlikni ulug'laydi. Agar shunday do'st topsa, uni ehtiyot qilishni, u bilan birga bo'lishni uqtiradi:

Dil uning dardiga to'lsa yaxshidir,

Bosh-yo'lin tuprog'i bo'lsa yaxshidir.

G'am tigin do'st otsa, unga ranjima,

Har narsa do'stingdan kelsay yaxshidir,- deydi.

Ham o'zaro sir saqlashni, o'z qalbini huda-behudaga duch kelganga ochmaslikni, vafoli do'stni dushmandan farqlay bilishni ta'kidlaydi.

O'zbek xalqining sevimli shoiri, so'z mulkining sultoni, buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy xalq og'zaki ijodiga katta hurmat bilan qaragan. Uning "Hazoyinul-maoniy", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai-sayyor", "Saddi Iskandariy", "Mahbubul-qulub", "Lison ut-tayr" kabi

o'lmas asarlarida boshqa manbalar bilan bir qatorda xalkq rivoyatlari, maqollari, qo'shiqlaridan keng foydalangan. Shuningdek, ulug' davlat arbobi Alisher Navoiy o'zining juda ko'p asarlarida do'stlik va o'rtoqlikni, kamtarlik va rostgo'ylikni, tenglik va hamjihatlikni, bir-biriga o'zaro yordam qilish va mehribonlikni, vatanparvarlikni va shu kabi insoniy fazilatlarni ulug'laydi. Uning o'zi ham umr bo'yi kishilarga qo'ndan kelgancha yordam berdi.

Alisher Navoiy hamjihatlikka yot bo'lgan dimog'dorlik, manfaatparastlik, xudbinlik kabi salbiy xususiyatlarga qsarshi kurashdi. U hech bir inson boshqalar bilan do'st, inoq, hamjihat bo'lib yashamaguncha o'zining orzu niyatlariga erisha olmaydi, deb uqtirdi va odamning baxti molu dunyoda emas, balki, do'stlikda, ularning ko'pligida deb biladi:

Bo'lma dunyo do'st, agar istar esang osudalik,

Lek har ne qilsalar bo'l ahli dunyo birla do'st,

Deb xitob qiladi.

Navoiy do'stlashishdan oldin do'stlikning ma'nosini tushunib yetishga, do'stga vafo qilish, mehribonlik qilib, unga hamdard va hamfikir bo'lishni, ayrimlarga no'xshab molu-dunyo ilinjida do'stlashgan kishining "shirin" so'ziga aldanib qolmaslik uchun xushomadgo'y, laganbardor kishilardan uzoq bo'lishni ta'kidlab, bunday odamning do'stligi munofiqlikka asoslangan soxta ekanligini o'z asarlari mazmunida qayta-qayta sharhlaydi.

Hamjihat yashash, adovat va dusshmanlikdan xazar qilish, o'zaro do'st, birodar bo'lib inoq yashashga da'vat etadi va yolg'izlik kishiga ma'naviy azob beradi deydi:

Fard kishi davrida topmas navo,

Yolg'iz ovchidan kim eshitmish sado.

Navoiyning fikricha, yolg'iz odamning hayotdan lazzatlanishi qiyin, shuning uchun do'st, birodar, hamjihat yashash bilan bir-biriga foyda keltirishi, boshqalarga qilgan yaxshiligi, do'stga sadoqatining nafini o'zi ham ko'radi.

Ko'rinib turibiki, inson hayotining bezagi do'stsir. Shuning uchun xalqimiz "Dostsiz boshim, tuzsiz oshim" deb bejiz aytmagan. Buni

mutafakkirlarimiz yaxshi bilgan va o'z asarlarida unga alohida e'tibor berishgan desak xato bo'lmas.

Do'st tanlashda ehtiyot bo'lish, dushmanga sir boy bermaslik, uni bechora sanamaslik haqida Shayx Sa'diy aytadi:

Pashshalar qutirsa yo'g'on jussali,
Filni ham qulatib g'amga soladi.
O'zaro birlashsa agar chumoli,
Shering terisini shilib oladi.

Yusuf Xos Hojib esa bu haqda shunday deydi:

Dushmanni zaif deb uzoq g'ofil bo'lma,
Nega qo'rqayin, deb so'z bilan kerilma.

Ahmad Donish esa o'zining asarlarida o'zining do'stlari ko'pligi, ularning yaxshi maslahatlari bilan o'z asarlarini yozganligini hamda chin do'stlar xotirasiga bag'ishlanganligini ta'kidlagan. "Navodirul vaqoye" asaridagi ko'pgina hikoyalar do'stlik, o'rtoqlik, hamjihatlikning turmushdagi rolini ko'rsatib berishga qaratilgandir.

Ahmad Donishning kishilar o'rtasidagi do'stlik, o'rtoqlik va hamjihatlik g'oyalarini taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy to'ldiradi va o'z nuqtai-nazarini "Turkiy Guliston yoxud axloq" asarining "Munislik" bo'limida bayon qiladi: "Munislik deb har kim o'z tengi, maslakdoshi bilan ulfat bo'lmoqqa aytilur. Dunyoning lazzati soduq do'st ila suhbat qilmoqdan iboratdir.

Yaxshi do'st aybi yoru do'stini,
Ko'zgudek ro'baro'sida so'zlar.
Yomon o'rtoq tarog'cha ming til ila,

Orqadan birmalab, terib so'zlar,- deb ta'riflab yolg'on, bevafo kishidan qochmoqlikni, ulardan do'st chiqmasligini uqtiradi.

Insoniylik, vatanparvarlik, odamga mehr-shafqat, do'stlik, o'rtoqlik munosabatlarining shakllanishi shaxs ongida hosil bo'lgan tushunchalar va ularga mos tarzda harakat qilishgagi odatlarda ko'rinadi. Shunga ko'ra axloqiy hislarga odamning boshqa odamga nisbatan hamdardlik, rahm-shafqat, achinish,

u bilan birega xursand bo'lish, quvonish kabilarni kiritish mumkin. Bunday achinish va hamdardlik bildirish va his etish –insonparvarlikning belgisidir. Boshlang'ich sinflarda bolalardagi sheriklik- insonparvarlik, mahr-shafqat shaklida ifodalanadi. Maktabga kelish bilan bolaning muloqot va aloqalari doirasi ancha kengayadi. U o'zini faqat alohida olingan tengdoshi orqaligina emas, balki, sinfdagi bolalar-o'rtoqlari, kattalar-o'qituvchi orqali anglay boshlaydi. Kichik maktab yoshdagi bolalarning do'stlik, o'rtoqlik hislati to'la shakllanmagan, biroq bu xil munosabat uning hayotida muhim rol o'ynaydi. Chunki, maktabga borgan bolani aqliy mehnatdan ko'ra, tengdoshlari doirasi, kim bilan o'rtoq bo'ladi, o'tiradi, o'ynaydi, ularning davrasi qanchalik bo'ladi- ana shular qiziqtiradi. 7-12 yoshli bola o'z hayotini jamoa hayoti bilan bog'liqligini tasvvur eta olmaydi., aksincha uni ko'proq o'rtog'i, uning hatti-harakati, o'ziga uning munosabati qiziqtirdi. Biroq o'rtog'idagi qaysi fazilat uning qalbini rom qilganligi, qaysi fazilati bezdirayotganligi haqida ongli hisob bera olmaydi. Bugun yaxshi degan o'rtog'i yomon bo'lib qoladi, bunda uning aniq biror ishi, hatti-harakati asos qilib olinadi. O'qituvchining vazifasi bolalarni uyushtirishga xizmat qiladigan faoliyatni tashkil etish, ularni qiziqtiradigan, har birining qiziqishi va ehtiyojiga mos ish turini topib berish yo'li bilan ijobiy hissiyotni shakllantirishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida hisning vujudga kelishida ular qalbida doimiy hayajon, his-tuyg'u uyg'otadigan vositalarni ishga solish maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ertaklarni yoqtiradi. Ertak aytib berish yoki, o'qish orqli o'quvchi qalbida, tasavvurida yorqin hodisalarni tiklash, hayajonli tuyg'ularni qo'zg'ash mumkin. Ana shu xil his-tuyg'u uyg'otadigan o'zbek xalq ertaklari orasida “ Kenja botir”, “Tulki bilan turna”, Zumrad va Qimmat, Qaldirg'och va ilon, Xo'roz bilan tulki, Kiyik bilan kadi va boshqa ko'pgina ertaklar mavjud bo'lib, ulardan do'stlik, o'rtoqlik hissini tarbiyalash vositasi sifatida foydalanish tarbiyada yaxshi samara beradi.

Hozirgi kunimiz ta'lim-tarbiyani milliy qadriyatlar asosiga qurish, tarbiyada xalq an'analaridan foydalanishni vazifa qilib qo'ydi. Ular yoshlarning

ma'naviy-ruhiy dunosini boyitadi., xulqini ijobiy yo'naltiradi, kishilarning o'zaro munosabatlariga mehr-shafqat, hamdardlik, birlik, saxiylik kabi fazilatlarni kiritish bilan o'zligini anglash ta'minlanadi. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarida do'stlik va o'rtoqlik hislarini tarbiyalashda o'zbek xalq ertaklaridan foydalanish bu ishning samarasini ta'minlaydi.

1.2. Xalq og'zaki ijodida yosh avlodni dos'tlik va o'rtoqlik ruhida tarbiyalash muammosining yoritilishi

Do'stlik va o'rtoqlik xalqimizning yuksak ma'naviy fazilatlaridan biri bo'lib, u kishilarning chuqur ichki hissiyotlari orqali belgilanadigan murakkab hodisalar natijadida tarkib topadi.

O'zbek xalqi kishilar o'rtasidagi do'stlik va o'rtoqlik tuyg'ularini yuksak baholagan. Bunday sifatlar og'zaki ijodimizga ham ko'chgan. Asosiy o'rinlardan birini egallab kelgan:

Do'stsiz boshim-tuzsiz oshim.

Chin do'st tug'ishganing bilan teng.

Bemehr qarindoshdan

Mehribon do'st yaxshi.

Ahillik mavzulariga bag'ishlangan xalq og'zaki ijodi yoshlar o'rtasida do'stlik va o'rtoqlik tuyg'ularini tarbiyalashgan ham uni targ'ib qilishgan. Keksa avlodlarning eng ko'p qo'llaydigan pedagogik ta'sir ko'rsatuvchi vositalaridan biri bo'lib kelgan va xalq pedagogikasidan asosiy o'rin olgandir. Bolalarning aqliy va axloqiy rivojlanishiga mos keladigan, ya'ni asosan bolalar uchun yaratilgan ertaklarda dos'tlik va o'rtoqlik mavzusi, hayvonlar haqidagi, sehrli, hayotiy, satirik ertaklarda dos'tlik va o'rtoqlikning oliyjanoblighi, unga amal qilish zarurligi targ'ib qilinib, shu asardagi ijobiy obrazlardan namuna olishga undaladi. Masalan, hayvonlar (qush) haqidagi "Do'stlik" ertagida, bir o'rmonda katta baroq mushuk bo'lib, u mo'zajgina uyda tinch yasharkan. Uning oldiga boshpanasiz qolgan tipratikon, bo'rildan qochib yurgan quyon, burgutdan qochib yurgan olmaxon, aka-uka ayiq kelib, uyidan joy berishini iltimos qilishadi. Mushuk ko'nmaydi, faqat hiylakor tulkini qo'yadi. Tulki mushukni aldab, arslonning uyini bosib olishga da'vat etadi. Mushuk arslonning uyiga borganda qorovul bo'lib turgan bo'ri rosa talaydi. O'lar holatda qocha turib yo'lda tipratikon, quyon, olmaxon va aka-uka ayiqlarni uchratib qoladi va ular mushukka yaxshilik qilishadi. Ayiq uni opichlab oladi. Hammasi mushukning

uyiga kelishsa, ayyor tulki mushukning uyidagi uy-ro'zg'or buyumlarini aravaga ortib, o'g'irlab ketmoqchi bo'lib turgan ekan. Ular ayyor tulkining jazosini berishibdi. Baroq mushuk do'stlariga rahmat aytib, ularni ichkariga taklif qilibdi.

“Jon do'stlarim, ketmanglar, inoq bo'lib birga yashaylik, inoqlikda gap ko'p ekan”,- debdi mushuk. Do'stlari ko'nibdi. Baroq mushuk qizg'anchiligini qo'yibdi. Birovga qattiq gapirmaydigan bo'libdi.

Shunga o'xshash “Oltin baliq” ertagida qadim zamonda juda qashshoq baliqchi yashagan ekan. Baliqchi chol o'g'li bilan yashar ekan. Bir kun to'rga oltin baliq tushibdi. Chol buni podshohga xabar bergani ketganida, bola baliqni qo'yib yuboribdi. Podshoh kelib voqeani bilibdi va bolaning qo'l-oyoqlarini bog'lab, kemaga solib daryoga oqizadi. Baliqchi bola o'zi qo'yib yuborgan baliq yordamida daryodan omon chiqadi. Ozod bo'lgan baliq yosh yigit timsolida baliqchi bola bilan tanishadi. Yosh yigitcha yonidan bir kulcha chiqarib, bo'lib yeyishadi. Do'stlik ahdini bajo keltirishadi. Ikkisi birgalikda odamlarni qoyil qoldiradigan ko'p ajoyib xizmatlar qiladilar. Dostliklari borgan sayi mustahkamlanib boraveradi. Hamkorlikdagi halol xizmatlari tufayli katta boyliklarga erishadilar. Nihoyat ajrashish vaqti kelganda yosh yigitcha:

- Endi senga bir sirni aytaman. Men o'sha rahm qilib qo'yib yuborgan balig'ingman. Seni suvga tashlaganlarida mening chin do'stlarim o'tinchlarimni bajo keltirib, seni bu orolga olib keldilar. Sening sofdil ekanligingga endi ishondim. Seni o'z akamdek bilib oldim. Endi o'z joyimga ketaman,- deb xayrlashib suvga sho'ng'ib ketibdi.

Shubhasiz, yuqoridagi kabi ertaklar boshlang'ich sinf o'quvchilariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularda do'stlik, o'rtoqlikka oid his-tuyg'ularni tarbiyalab yetishtirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, dos'tlik va o'rtoqlik mavzusida aytilgan hayotiy ertaklar nisbatan ko'p va u yoshlar tarbiyasida qudratli pedagogik vosita bo'lib xizmat qilib kelgan.

Xalq ijodida dos'tlik-o'rtoqlik mavzusida aytilgan hayotiy ertaklar turli kasb egalari-dehqonlar, cho'ponlar, hunarmandlar, sinfdoshlar o'rtasidagi

do'stlik shuningdek, saroy amaldorlari va shohlar o'rtasidagi qalbaki va samimiy do'stlik tasvirlanadi. Masalan: "Erali va Sherali" dostonida, Erali bilan Sheralining yaqin do'sti Umardir. Ularning do'stligi maktablik davridan boshlanadi. Umar Erali bilan Sherali haqidagi mudhish xabarni onalariga yetkazadi. O'shanda o'zining ular bilan bo'lgan do'stlik munosabatlarini ham izhor qilib, bunday deydi:

Uchar eding, qanotingdan ayrilding,
Yugurik bo'lsang, tirnog'ingdan ayrilding.
Chopa bergin, buvim jilovxonaga,
Men do'stimdan sen bolangdan ayrilding.
To'rt yoshida beruvdingiz mullaga,
Men do'st edim ikkigina jo'raga,
Bilmayman na gaplar border orada,
Bolangdan ayrilding, chopgin dalaga.

Erali Sherali hamda Umar jonojon do'st. Bularning do'stligiga keksa Hamro bog'bon havas bilan qaraydi. Do'stlar ham bog'bonni jon-dillaridan sevib hurmat qilishadi. Ko'p ishlarda bog'bon ularga yordam beradi, rahbarlik qiladi.

Otalarining buyrug'iga ko'ra Erali bilan Sherali jazoga tortiladi va ularning qo'l-oyoqlarini bog'lab cho'u-biyobonga tashlab ketadilar. Ikki yosh aka-uka yetti yil ayriliqda, azob-uqubatlarda bo'ladilar. Bir necha bor o'lim yoqasidan qaytadilar. Shunda ularni mehribon bog'bon bilan do'sti Umar qidirib yo'lga chiqashadi. Og'ir mashaqqat bilan yurib, oxiri topishishadi.

Qadrdon do'stlar topishar ekan, ular ham dastavval yel-yurt, oshnog'ayni va do'stlarning sog'lig'ini so'raydilar.

Yomon kunda tog'lar boshi tumanli,
U yurti ko'rmoqlik bizga gumonli.
Bizlar bilan o'ynab-kulgan jo'ralar,
Jondan ortiq aziz do'stlar omonmi?

Shu uchrashuvdan keyin ham do'stlar boshiga turli-tuman qiyinchiliklar tushadi. Shunda ham do'stlarning hamjihatligi, ahillik hamda tadbirkorliklari natijasida hamma og'ir va mushkul ishlar bartaraf qilinadi, g'alaba qozonadilar. Murod va maqsadlariga yetadilar.

Yoshlar o'rtasida bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davridan boshlangan do'stlik, o'rtoqlik doimo yaxshi natijalarga olib kelgan

Boshqacha qilib aytganda, ertak va dostonlarning ijobiy qahramonlari asosan qadrdon ham vafodor do'stlari ko'magida har ishda g'olib keladilar.

“Qorasoch pari” ertagidagi – Qodir va Nodir, “Alpomish” dostonidagi Alpomish va Qorajon, “Farxod va Shirin” dostonidagi – Farxod va Shopur va shunga o'xshash ertak, dostonlardagi obrazlar do'stlik va o'rtoqlikning eng yuksak namunalaridir.

Xalq ijodidagi yuqoridagi kabi mustahkam do'stlik va o'rtoqlik bilan birga o'zlarini go'yo do'st qilib ko'ratib, aslida do'st boshiga ish tushganda o'zini chetga olib turuvchi – qalbaki do'stlik shunday ifodalanadi.

Do'st do'stni kulfatda sinar.

Chin do'st boshga ish tushganda bilinar.

Do'sting bilan sirdosh bo'l,

Qilgan ishga qo'ldosh bo'l

Masalan, do'stlik haqida hayvonlar, qushlar haqidagi ertakda Olmaxon daraxtdan- daraxtga sakrayotib, botqoqqa yiqilib tushadi. Botqoqdan chiqqa olmay, do'stlarini yordamga chaqiribdi. Do'sti Kakku qush kelib zo'r berib botqoqni qarg'ay boshlabdi. Ammo Olmaxonga hech qanday yordam bermabdi. Bu shovqinni eshitib, bir Mayna uchib kelibdi va bir novdani olib kelib Olmaxonga uzatibdi hamda uni botqoqdan qutqaribdi. So'ng Kakku quhga qarab: “Do'stning boshiga mushkul ish tushganda yordam qilish kerak. Botqoqni keyin qarg'ay berasan...”,- debdi. Bundan tashqari “Quyosh yerining pahlavoni” ertagida Salimboyning zulmidan dashtu-biyobonga chiqib ketgan chol va uning Rustam tasodifan ayiqlarning inini oldiga kelib, holdan toyib

o'tirib qolishadi. Ular ayiqlarni ko'rib dahshat ichida qotib qoladilar. Shunda ayiq ularni tinchlantiradi va:

- Otajon, siz meni ham "bolam" deb qabul qiling. Bu ikki go'dak do'st bo'lsin. Bizlar ham shu yerda erkin umr kechiraylik,- debdi. Ikki yosh do'stlashadi va umrlarining oxirigacha el-yurt, xalq uchun birgalikda xizmat qiladilar.

Hayotiy ertaklarda ham shu mazmundagi materiallar ko'plab uchraydi.

"Boyning o'g'li" ertagida boy o'lib ketgach, uning o'g'li besh-olti ulfat orttirib bor-yo'g'ini maishatga sarflaydi va u nima nomaqulchiliklar qilsa ham o'rtoqlari qo'llab-quvvatlaydi.

Kunlar - oylar o'tib yigitning mol-dunyosi tamom bo'ladi. O'rtoqlari undan yuz o'giradilar. Boshiga og'ir kunlar tusha boshlaydi. O'rtoqlaridan hech biri yordamga kelmaydi.

Shuningdek, xalq ijodida qalbaki, bevafo do'stlik qattiq qoralanadi.

Yaxshi-do'st –jon ozig'i,

Yomon do'st – bosh qozig'i.

Do'stning yomonidan qoch.

Bevafo do'stdan tayoq yaxshi,

Bebahra guldan yaproq yaxshi

deganlaridek, qalbaki do'stlikning yomon oqibatlari ko'rsatiladi.

Ayniqsa, do'st tutinib, shu do'stlikning ahdu paymonini g'ayriy niyatlar uchun poymol qilinishi, hatto vijdotsizlik, tubanlik kabi o'ta axloqsizlik qiluvchi g'azab va nafrat bilan tasvirlanadi.

"Kuntug'mish" dostonida Azbarxo'ja garchi Kuntug'mish bilan do'st tutinib, hatto qasamyod qilgan bo'lsa ham Xolbekani podshohga tortiq qilish evaziga katta boylik va martabaga erishish maqsadida eng qabih tubanlikka boradi. O'zining o'ta insofsiz va hayosiz ekanligini ko'rsatadi.

Demak, mustahkam ham samimiy do'st tutinmoq uchun ma'lum bir ijtimoiy sinf vakillari bo'lishi, dunyoqarash hamda axloqiy hatti-harakatlarning

birligiga asoslangan bo'lishi, aks holda har qanday do'stlik g'ayri niyatlarnigina kuzatuvchi qalbaki do'stlikdan iborat bo'lib qolishligi ta'kidlanadi.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, maqol, qo'shiq, ertak va dostonlardagi do'stlik va o'rtoqlikning paydo bo'lishi ma'lum bir maqsad, ya'ni maishiy – ma'naviy g'oyalarning tantanasi yo'lida olib borilayotgan kurash, orzu - umid istaklarining ro'yobga chiqishi uchun bo'lgan intilishlarida yaratiladi va zamonasida rasm bo'lgan ahdu paymon bilan qaror topgandir. Masalan, “Sohibjamol va Ahmodjon” ertagida : “...narigi ko'chadan bir bola kelib qolibdi....Sohibjon: “Yoshim o'nda bo'lmasa aka – uka bo'laylik, ”- dedi. Sohibjon aka, Ahmodjon uka bo'ldi. Sohibjon xaltasidan bitta nonni olib, o'rtasidan teng bo'ldi, nonning yarmini u yedi, yarmini bu edi,- deyilsa, “Oltin baliq” ertagida: “.... Yosh baliqchi bu mehribon yigitcha bilan quchoqlashib ko'rishibdi. Orolida uchrashgan yosh yigit yonidan bir kulcha chiqaribdi, uni ikkalalari baham ko'rishibdi. Shunday qilib ular o'rtasida chin do'stlik boshlanibdi”, - deyiladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, xalq og'zaki ijodi manbalarining o'zi muhim tarbiya vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shubha yo'qki, bolalar juda yoshlik chog'laridan boshlab oilalardagi kattalarning turli mazmundagi ertaklarini tinglaydilar. Xalq og'zaki ijodi manbalari undagi ijobiy obrazlar o'z insoniy fazilatlari bilan o'quvchi yoshlarga qudratli tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan ota-onalar bolalarning yosh xususiyatlariga mos keladigan xalq og'zaki ijodi manbalaridan foydalanishlari, ma'lum darajada oiladagi kattalarning namuna ko'rsatish metodidan foydalanganliklaridan darak beradi.

1.3 Boshlang'ich sinf o'quvchilarini do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalashda o'zbek xalq ertaklaridan foydalanishning mavjud holati

O'zbekiston Oliy majlisining IX sessiyasida qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida" gi Qonun va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbol va yo'nalishlarini belgilab berdi. Zero, maktabda bolalarni o'qishga o'rgatishdan maqsad og'zaki nutq yuzasidan o'quvchilarda mustahkam bilim hosil qilish ishlab chiqarishning, hayotning hamma sohalarida faol ijodiy faoliyat ko'rsata oladigan savodli va madaniyatli kishilarni tarbiyalab yetishtirishdir. Umumiy ta'lim maktablarining asosiy vazifalari yosh avlodga fan asoslaridan chuqur va mustahkam bilim berish, ularni amalda qo'llash malakalarini hosil qilishdir.

O'qish darslari atrof-muhit, insoniy munosabatlar, Vatanning o'tmishi va hozirgi kundagi hayoti haqidagi o'quvchilar bilimlarini kengaytiradi, dunyoqarashlarining shakllanishiga, ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Natijada o'quvchilarga ijobiy sifatlar shakllana boshlaydi. Vatanparvarlik, insonparvarlik hislari shakllanadi.

1-sinf "O'qish" kitobini misol qilib olsak, u 7 bo'limdan iborat bo'lib, bular "O'zbekiston – Vatanim manim", "Biz –buyuklar avlodi", "Ko'klam-yashardi olam", "Ilm-aql chirog'i", "Xalq o'giti- baxt kaliti", "Odob-insonga husn", "Mehnatning tagi-rohat" .

Jumladan, beshinchi bo'lim "Xalq o'giti - baxt kaliti" deb nomlanib, xalq og'zaki ijodini o'rganishga bag'ishlangan. Bunda birinchi sinf o'quvchilarining yoshi, o'zlashtirish xususiyatlariga mos materiallar tanlangan. Asosiy maqsad o'quvchilarda umuminsoniy sifatlarni, ya'ni rostgo'ylik, halollik, mehribonlik, do'stlik, o'rtoqlikni tarbiyalashga qaratilgan.

2-sinf "O'qish" kitobining "Otalar so'zi- aqlning ko'zi" bo'limida otabobolarimiz o'g'itlari, hadis ilmiga oid bilimlar orqali o'quvchilarda insofli, iymonli bo'lish bilan birga mehr-muruvvatni ham tarbiyalashga qaratilgan.

3-sinf “O’qish” kitobining “Go’zal fazilatlar – inson husni” bo’limi esa o’quvchilarga inoqlikka, hamjihatlikka, birodarlikka, do’stlikka oid bilimlar berishga qaratilgandir.

“Qushlar, hayvonlar – bizning do’stimiz” va “Ertaklar-yaxshilikka yetaklar” bo’limlarida ham o’quvchilarni do’stlikka, hamjihatlikka, do’stlikni asrab-avaylashga oid ertaklar aks etgan. Masalan, “ Uch o’rtoq” ertagini olib ko’radigan bo’lsak, bu ertakda qanday kishilar bilan do’st bo’lish, chin do’stlik haqida gap boradi.

“Ertaklar - yaxshilikka yetaklar” bo’limida berilgan kenja o’g’il ertagining mazmuni esa hamjihatlik, do’st orttirish haqida fikr yuritiladi. “Somon, cho’g’ va loviya” ertagida do’stlikni qadriga yetmaslikning oqibati, do’stning ahvolidan kulishning holi yomon bo’lishi haqidagi mazmun aks etadi. “Ikki o’rtoq” ertagida berilgan qahramonlar harakatlari esa o’quvchilarni birovni haqiga xiyonat qilmaslikka, hiyla ishlatmaslik lozimligi haqidagi fikrlar bilan tanishtiriladi.

“Yoz o’tadi- soz” bo’limidagi do’stlikni ahillikni ulug’lovchi ertaklardan biri “Qaldirg’och bilan beshiktervatar” ertagidir. Bu ertak orqali o’quvchilarni dos’tlik, inoqlik, o’rtoqlik ruhida tarbiyalash mumkin. Chunki ayni ana shu ertak qahramonlari orqali hamjihatlik, do’stlikning kuchi hamma narsadan ustun ekanligini tushunish mumkin.

Masalan, “Mehrobdan chayon” romanidan olingan “Chin o’rtoq” hikoyasi, “Kalina va Dimna” asaridan olingan “Do’stlar” ertagi ham do’stlik, do’stlarning bir-biriga yordam, hamjihatlikning foydasi haqidagi ibratli mazmundan iborat.

“O’qish” kitobining har bir mavzusi so’ngida savollar va topshiriqlar berilgan. O’qituvchi badiiy matn ustida ishlaganda ushbu savol va topshiriqlardan foydalanadi. U matnni avval ifodali qilib o’qib beradi. Keyin matn mazmuni ustida suhbat uyushtiradi. Bunda o’qituvchi savollar va tasviriy vositalardan foydalaniladi. O’quvchilarning o’zlariga ichlariga o’qish, mazmunini tushunish topshiriladi. Keyin navbatma-navbat o’qitiladi. Lug’at

ustida ishlab, yangi soʻzlar maʼnosi oshirishga eʼtibor qaratiladi. Oxirida savol-javob, test, boshqotirma va rebus yechib, oʻquvchilar bilimi umumlashtiriladi. Reytinggi eʼlon qilinadi.

Oʻqish kitobining har bir boʻlimida topishmoq, maqol, hikmatli soʻzlar, tez aytishlar bilan birgalikda ertaklar ham berilgan. Bundan oʻqituvchi har bir darsning mazmuniga qarab foydalanishi mumkin.

Har bir boʻlim tugashi bilan takrorlash-umumlashtirish darslari oʻtiladi. Shunga erishish lozimki, bu darslar oʻquvchilar uchun bayram shaklida, qiziqarli boʻlsin.

Xulosa qilib aytganda, oʻqish darslarining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Toʻgʻri, tez, ongli va ifodali oʻqishga oʻrgatish. Oʻqish malakalarini takomillashtirish.

2. Oʻqish darslarida oʻquvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish. Taʼlim berish orqali oʻquvchilarda ijobiy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, dunyoqarashni shakllantirish. Shuning bilan birga ekologik, estetik, mehnat, iqtisodiy va huquqiy tarbiya berish.

3. Oʻquvchilarda ijobiy tasavvur, nutq va tafakkurni oʻstirish.

4. Qadim-qadimdan arqoqlab kelingan kitobga mehr-muhabbatni tarbiyalash, uni eʼzozlashga, doʻst tutinishga oʻrgatish.

Boshlangʻich sinf “Oʻqish” darsliklari tahlili shuni koʻrsatadiki, dosʼtlik va oʻrtoqlikni tarbiyalash nihoyatda dolzarb masaladir. Bu darsliklarda bu muammo boʻyicha bevosita bilimlar berilgan. Bu bilimlar esa oʻquvchilarda doʻstlik, oʻrtoqlik, hamjihatlik, mehribonlik kabi insoniy sifatlarni tarbiyalashga xizmat etadi. Bu vazifalarni amalga oshirish esa boshlangʻich sinf oʻqituvchilari zimmasiga katta masʼuliyat yuklaydi.

Doʻstlik va oʻrtoqlik xalqimizning yuksak maʼnaviy fazilatlaridan biri boʻlib, u kishilarning chuqur ichki hissiyotlari orqali belgilanadigan murakkab hodisalar natijasida tarkib topadi. Taʼlim-tarbiyada xalq ertaklaridan foydalanish oʻquvchilarning maʼnaviy dunyosini boyitadi, xulqini ijobiy yoʻnaltiradi. Shu

maqsadda o'quvchilarni do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalashning amaliyotdagi holatini o'rganish maqsadida darslarni kuzatdik. Shu bilan birgalikda do'stlik, o'rtoqlik hissini tarbiyalashda bolalarga ota-onalarning ta'sirini o'rganish uchun ota-onalar o'rtasida anketa so'rovnomasini o'tkazdik. Anketa so'rovlarida 10 nafar ota-ona ishtirok etdi. (Anketa savollarining to'liq matni 1-ilovada keltirilgan).

1."Oilangizda bolalar tarbiyasi bilan asosan kimlar shug'ullanadi?" degan savolga 40 % ota-ona "buvisi, bobosi", 40 % ota-ona "o'zlarimiz", 20 % ota-ona esa "aka-opalari" deb javob qaytarishdi.

"Men ham, dadasi ham ishdan bo'lamiz. Uyda esa bolalarga qarashga buvisi borlar". (Qunduz. Sh)

Bola tarbiyasida bir-birimizga suyanamiz. Ishdan kelgach bolalar bilan shug'ullanamiz. Kunduzi esa maktab bor. (Sayyora R)

Kattalari endi o'zlarini eplaydigan bo'lib qolishdi. Ukasiga ham shular qaraydi. Ish bilan odamning bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishga vaqti qayoqda? (Mahbuba B)

Shu kabi olingan javoblardan ko'rinib turibdiki, ota-onalarning asosiy qismi bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishga vaqtlari yo'qligini ko'rsatadi. Vaholanki, oilada bobo-buvilar bilan birgalikda ota-onalar ham o'z farzandlari uchun yetarlicha vaqt ajratib borsalar maqsadga muvofiq bo'lar edi.

2 "Farzandingiz do'stlarini siz tanlab berasizmi? Yoki o'zlari tanlaydilar?" savoliga 50 % ota-onalar farzandlarining o'rtoq tanlashlariga alohida e'tibor bilan qarashlarini, 30 % ota-onalar farzandlari o'z ixtiyorlariga ko'ra do'st tanlashlarini, buning ular uchun jiddiy ahamiyatga ega emasligini, 20 % ota-onalar esa agar oilasi ma'qul bo'lsa shunga qarab ish tutishlarini aytib o'tishdi.

3 "Bolalaringizga ertaklar aytib berasizmi?" deb so'raganimizda esa 54 % ota-onalar o'zlari o'qib olishar, 28 % ota-onalar televizordan ertak mul'tfil'mlar ko'p beriladi, shular ham yetarli, lekin, ba'zida esa uxlatish uchun ham ertak aytib berishga to'g'ri keladi deb, 8 % ota-onalar esa ertak aytib berishlarini ta'kidlashgan. Bu javoblardan ko'rinadiki, bolalarning ertak eshitishga bolgan

istagi to'laqonlicha qondirilmayapti. Holbuki, ertak eshitish bolani mulohaza qilishga chorlaydi, dunyoqarashini kengaytiradi va ijobiy his-tuyg'ularni anglab yetishga xizmat qiladi.

4 "Sizningcha ertaklardan foydalanishning tarbiyaviy ta'siri bormi? Ulardan foydalanib turasizmi?" degan savolga 60 % ota-onalar ertaklarning tarbiyaviy imkoniyatlari katta ekanligini, 30 % ota-onalar esa tog'ri kelib qolsa foydalanaman, umuman bunga e'tibor berib o'tirmayman deb, 20 % ota-onalar esa ertaklarsiz ham tarbiyalash mumkinku, tarbiya jarayonida boshqa usullar ham mavjud ekanligini aytib o'tishgan. Bu javobdan ko'rinib turibdiki, ko'pchilik ota-onalar ertaklarning tarbiyaga ta'sirini yuqori ekanligini tushunishgan. Bu javob bizni quvontirdi, albatta. Ammo, ayrim javoblardan ma'lum bo'ldiki, ota-onalarda ertaklardan foydalanishga ehtiyoj bor-u, biroq e'tibor yetarli emas, sababini ko'pchilik o'zi bilmaydi, vaqtim yo'q deb o'ylashadi.

5 "Farzandlaringizning yaqin do'stlari bormi? Ularning do'stligiga munosabatingiz?" deb so'raganimizda 58% ota-ona bolalarning do'stligida yaqin, uzoq degan farq bormi, bu haqda ularda tushuncha bo'lmagandan keyin, do'st nima qilsin- deb, 28% Yaqinmi, uzoqmi, umuman tengqur do'stlari bor deb, 18 % esa "bor, farzandlarimizning 2-3 nafardan yaqin do'stlari bor" degan fikrlarni bildirishdi.

Yuqoridagi javoblardan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining do'stlari bo'lishiga ko'pgina ota-onalar ishonchsizlik bilan qaraydilar, ammo, ayrimlari to'g'ri yondashadilar. Bolalarning o'zaro aloqalari, do'stlik, o'rtoqlik munosabatlari ota-onalarni u qadar tashvishga solmaydi, bu xil aloqalar kichik yoshda muhim emas deb qaraydilar. Ba'zi ota-onalar ertaklarning tarbiyaviy ahamiyatini tushunadi, biroq undan ma'lum maqsadda foydalanish yo'lini bilmaydilar. Ko'pgina ota-onalar esa bolalar maktabga borgach" bola endi o'quvchi savodi chiqib qoldi, ertakni o'zlari o'qishi mumkin" degan fikrga asoslanib ertak aytib berishni to'xtatadilar. Bizningcha, o'qituvchilar va ota-onalar xalq og'zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo'lgan ertaklardan

bolalarda hamkorlik, hamjihatlik, do'stlik, o'rtoqlik hissini tarbiyalashda orinli foydalanishsa natija yuqori bo'ladi. Bunday samaradorlik esa tarbiyada muhimdir. Zero, bolalikdan boshlangan va tog'ri tanlangan, yo'naltirilgan do'stlikning ijobiy tomonlari ko'p.

2.1 O'quvchilarni do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalashda o'zbek xalq ertaklarining imkoniyatlari

O'zbek xalqining o'ziga xos turmush tarsi, tarixi, madaniyati, tarbiya sohasida orttirgan tajribasi xalq og'zaki ijodiyoti janrlarida o'z ifodasini topgan.

Maqol va matallar, latifalar, qo'shiqlar va topishmoqlar, ertak va dostonlarda ilgari surilgan axloq, mehnat, do'stlik, insonparvarlik g'oyalari, burch va vijdon, kasb-hunar masalalari O'rta Osiyo xalqlari uchun umumiy yo'nalish va o'xshashlikka ega, Negaki, ularning moddiy hayotiga xos shart-sharoitlari yaqin, deyarli bir xil bo'lganligidan, tarixiy taraqqiyot davomida uzoq vaqt moddiy va ma'naviy hayot borasida ijtimoiy aloqalar tufayli chatishib, o'xshab ketgandir. Yana shuni ta'kidlash joizki, Markaziy Osiyo tarixiy bir oila Turon, Movaraunnahr tariqasida shakllangan va xalqlar, elatlar, millatlar bir mintaqa vakili sifatida shakllangan. Bu, albatta, ular turmush tarzi, axloq-odobi, urf-odat va an'analatida umumiylikka sabab bo'lgan. Bu hol nafaqat turmush tarsi xalq og'zaki ijodida ham aks etgandir. Shunga ko'ra ular mazmunida uzviylik va o'xshashlikning bo'lishi tabiiydir. Ayniqsa, ertaklar oz mazmuni va unda ilgari surilgan tarbiyaviy g'oyalari jihatidan bir-biriga juda yaqin turadi.

Xalq og'zaki ijodiyoti tarbiyaning turli tomonlarini aks ettirib, xalqning hayotiy kuzatishlarini, moddiy va ma'naviy rivojlanishida orttirgan tajribalarini ifodalaydi. Shuning uchun xalqning o'zi birinchi tarbiyachidir. Masalan: kishilarning o'zaro muomala va munosabatlarni kuzatish asosida xalq ular o'rtasidagi munosabatlar hamisha g'oyalar va hissiyotlarga asoslanishini aniqlab, "Do'st achitib aytadi, dushman kuldirib", "Do'stsiz boshim, tuzsiz oshim" kabi maqollar yaratgan bo'lsa, odamning bir-biriga ta'sirini, atrofdagi kishilar xulqi boshqalar uchun namuna kuchiga egaligi va o'rnak bo'lishi mumkinligini ifodalab, "Yaxshiga yaqin yursang yetarsan murodga, yomonga yaqin yursang qolarsan uyatga", "Qozonga yaqin yursang qorasi yuqar, yomonga yaqin yursang balosi yuqar" kabi xulosalar chiqargan va yosh avlodga hissiy ta'sir etish omili sifatida foydalanib kelgan. Ularning ba'zilar insonlar

orasida hikmatli soʻz sifatida oʻrin olgan. “Otalar soʻzi –aqlning koʻzi”, “Yaxshi naql-tomiri aql” v boshqalar.

Maqollar asrlar mobaynida ogʻizdan-ogʻizga oʻtib, shu xalqning dunyoqarashini, hayot voqealariga muosabatini, axloq va odob qoidalari vanormalarini, ruhiy holati vahissiyotini ifodalab, ular qadim zamonlardan beri, eng yaxshi maʼnaviy meros sifatida avloddan-avlodga oʻtib borgan. XI asrning buyuk donishmandlaridan boʻlgan Mahmud Qoshgʻariy, Atoyi, Sakkokiy, Lutfiylar ham maqollarga alohida eʼtibor berishgan. Alisher Navoiyning “Xamsa”, “Mahbub ul- qulub, “Xazoyinul- maoniy”, “ Nazmul-javohir”, “Lison-ut-tayr” asrlarida ham hikmatlar va maqollardan keng foydalangan. Maqollarning tarbiyaviy gʻoyasi va taʼsir kuchiga Bobur, Muhammad Solih, Uvaysiy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Avaz Oʻtarlar ham alohida eʼtibor berishgan. Maqollarda xalqning axloqqa doir talablari, axloqiy qoida va normalar aks etib, ularni ishlatish bilan katta avlod yoshlarni shu xil fazilatli boʻlishga va oʻz xulqi, muosabatlarida insonparvarlik, doʻstlik, oʻrtoqlik, hamkorlik, birodarlik, kamtarlik, mehnatsevar boʻlishga daʼvat etuvchi gʻoyalarni ilgari suradi.

Bu borada ertaklar ham boy imkoniyatlarga ega. Bolalar folʼklori janrlaridan biri boʻlga ertaklarda xalq tarixi, badiiy solnomasi, tafakkuri va donishmandligi oʻziga xos badiiy ifodasini topgan. Demak, ertaklar tarbiya haqidagi xalq donishmandligining asosiy manbalaridan biri boʻlib, bolalar sevib tinglaydigan, maʼnaviy va axloqiy oziq oladigan, ezgulikka oʻrganadigan vositadir. Bolalar uchun ertaklarning asosiy qahramoni sifatida turli hayvon va jonivorlar: tuya va boʻtaloq, baliq yoki xoʻroz, burgut va lochin, semurgʻ yoki ilon, ot yoki qoʻzi ishtirok etadi. Va ularning tili bilan odamlarning kamchiligi, nuqsonlari ustidan kuladi, doʻstlik, saxiylik, oʻz burchiga sadoqat namunasini ifodalaydi. Xalq ertaklarida xalqning orzu- istaklari haqidagi bolalarga hikoya qilinadi va ularning roʻyobga chiqishiga ishontiriladi. Ertaklar mavzusi gʻoyat xilma-xil boʻlib, undagi asosiy gʻoya kishilarning oʻzaro munosabatlari, burch,

vijdon, saxiylilik, do'stlik, odob kabi xislatlarni targ'ib etish va tinglovchini shunday bo'lishga undashdir.

Inson taqdirida fol'klor allalardan boshlanadi. Onalarning beshik yonidagi so'zlari nechog'lik ohangdor, yoqimli, muloyim, orombaxsh bo'lsa, undan bahramand bo'lgan bolaning qalbi ham shunchalik yumshab, musiqaga, shirin muomilaga, mayin kuyga, mehr-shafqatga, vafo va sadoqatga moyil bo'lib o'sadi.

Ertaklar esa, bolalar hayotiga beshik davridan keyin, ularda tafakkuri va nutq shakllanishi bilan kirib keladi. Bolalikning bokira olami ertaklardan boshlanadi. Uzoq ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan bunday sehrli olamning boqiyiligi, hamma vaqt fusunkor va yoqimlilik ularda olijanob g'oyalarning mujassamlashganligidadir. Bu g'oyalar esa hamma vaqt kishilarni, ayniqsa, yosh avlodnima'naviy kamol toptirishda belgilovchi rol o'ynaydi.

Forobiy ertaklarga baho berar ekan, jumladan shunday deydi: "Bolalikdan vatan, fuqaro, do'stlik, mehnatsevarlik tuyg'usi qon-qoniga ilk bor ertaklar orqali singan kishilar, keyincha, voyaga yetgach, haqiqatan ham ona yurtning chinakam fidoyi fuqarosi, do'st-birodarlikning qadriga yetuvchi, qudratli va bag'ri keng xalqqa aylanadi. Forobiyning fukrlarini rivojlantirgan holda Ibn Sino:

“ Ertaklarning miqdori, mazmuni va badiiy nafosatiga qarab uni yaratgan va tashib yuruvchi xalqning axloqiy, estetik tushunchalari, dunyoqarashi, til boyligi, qisqasi ma'naviy qiyofasi va xarakteri haqida ma'lum tasavvur hosil qilish mumkin. Ertaklarning tarixiy, etnografik va badiiy jihatdan tarbiyaviy ahamiyati har bir davr olimlari tomonidan uqtirib kelinmoqda.

Qachon va qanday yaratilganligi, qanday sharoitda yashab, aytilib kelinganligiga qaramasdan, hamma vaqt va hamma joyda ertakni ijod qilgan, tilidan qo'ymay kelayotgan xalqning hayoti, kurashlari, intilishlari, tashvishlari, kelajak orzu-umidlari, dard-alamlari, qayg'u-hasratlari, shuningdek, odob-axloqiy, ta'lim-tarbiya borasidagi qarashlari ana shu ertaklarda aks ettiriladi.

Ertaklar mavzusining g'oyaviy yo'nalishi, ta'limi, estetik vazifasi bilan ajralib turadi. Ertak qahramonlarining qayri-tabiiy kuchlarga qarshi chiqishi, g'ayri-tabiiy va mo'jizali qushlarni olib kelishi, devlar olib qochgan qizlarni qutqarilishi, o'zga yurt malikalariga, parizodalarga oshiq bo'lishi, bedavo dardlarga davo topishi kabi g'oyalar ertaklarning mavzui doirasini belgilaydi.

Ertak termini Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'oti turk" asarida "etuk" shaklida uchraydi va biror voqeani og'zaki hikoya qilish ma'nosini bildiradi. Hozir fanda ertak atamasi qabul qilingan bo'lsa-da, Surhondaryo, Samarqand, Farg'ona o'zbeklari orasida matal deb yuritiladi. Buxoro atrofidagi tumanlarda, shuningdek boshqa yerlardagi o'zbek va tojik tillarida so'zlashuvchi aholi o'rtasida ushuk shaklida, Xorazmda varsaqi, Toshkent shahri va uning atrofida cho'pchak termini ishlatiladi. O'zbeklar orasida ham ushuk, ertak, metal, cho'pchak terminlari bir qatorda hikoya, afsona, o'tirik kabi atamalar uchraydi.

Ertaklarning o'ziga xos xususiyati voqeabandligi bilan bog'liq bo'lib, ularda xayoliy va hayotiy uydurmalar asosida tinglovchi hissiyotiga ta'sir etib, unda badiiy zavq, xayrixohlik, qahramonlar kechinmasiga sheriklik tuyg'ularini uyg'otadi.

Demak, hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, fantastik hamda hayotiy uydurmalar asosida qurilgan didaktik g'oyani tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deb aytiladi.

Qadimdan ota-bobolarimiz o'z orzu-umidlarini turmush haqiqatlari bilan uyg'unlashtirgan holda go'zal mo'jizakor manzaraga, sodda va o'ta teran mazmunga ega ertaklarni yaratganlar. Hayot haqiqati va kishilarning ruhi, psixologiyasini o'zida aks ettirgan ertaklarning badiiy kuchi hanuzgacha kattalar va kichiklar uchun birday qiziqarli, jozibali xalq kitobi sifatida ta'sir etib kelmoqda.

Ertaklarning tarbiyaviy ahamiyati katta. Ertaklarda voqealar asosan mo'jizali tarzda ifodalanadi. Binobarin, mo'jiza yoki fantaziya voqea va hodisalarni hayot bilan bog'lab haqiqat, ozodlik, to'g'rilik, odamiylik kabi

didaktik g'oyalarni tashviq etadi, syujet rivojiga kuch bag'ishlaydi. Tinglovchi e'tiborini o'ziga jalb etib, ajoyibotlar olamiga olib kiradi. Shirin tuyg'ular dunyosiga g'arq etadi.

O'zbek xalq orasida ertak so'zi dialektik jihatdan metal, cho'pchak, ushuk, o'tirik, tural, hikoya, afsona atamalarida qo'llanadi. XI asrda yashagan lingvistik olim Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ertak- "etuk" shaklida qo'llanilgan. "Ertak" leksimasi aytmoq, hikoya qilmoq, aytish kabi lug'aviy ma'no ham kasb etadi. Adabiy termin sifatida "ertak" leksimasi qabul qilingan. Alisher Navoiy g'azliyatida ertak "churchak" holida uchraydi. Uyg'ur xalqida ertak –chuchak deb yuritiladi. Bukarning hammasi zamonlar osha xalq orasida yashab kelmoqda. Folklorshunos V.I. Chicherov ta'rificha, "Xalq ertaklari deganda og'zaki hikoya tarzidagi afsonaviy sarguzasht yoki maishiy, uydirmaga asoslangan, tarbiyaviy yoki ovutish maqsadlarida aytiladigan og'zaki hikoya asarlari tushuniladi".

Hayot haqiqati bilan bog'liq bo'lib, fantastik hamda hayotiy uydirmalar asosida qurilgan, didaktik g'oya tashuvchi og'zaki hikoyalar ertak deb ataladi. Ertaklar obrazlar talqini, g'oyaviy mazmuni va konflikti, syujet va kompozitsiyasi, fantastic uydirmaning o'rni va vazifasi, tili va usuliga ko'ra shartli ravishda hayvonlar haqidagi ertaklar, sehrli ertaklar, hayotiy-maishiy ertaklarga bo'linadi.

Darhaqiqat, ertaklar bolalarga mo'ljallangan ijod turi bo'lib, ularni tuzlishi jihatidan bolalarning yosh xususiyatlariga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

Kichik yoshdagi bolalar ertaklari (2 yoshdan 6 yoshgacha)

O'rta yoshdagi bolalar ertaklari (7 yoshdan 11 yoshgacha)

O'smir bolalar ertaklari (12 yoshdan 16 yoshgacha)

Kichik yoshdagi (2 yoshdan 6 yoshgacha) bolalarga aytiladigan ertaklarning voqeasi juda sodda, ishtirok etuvchi ertak qahramonlari va personajlarning ham soni 3-4 nafardan oshmaydi. Ularning ham aksariyati bolalarga tanish uy hayvonlari, parrandalari, qushlar yoki o'rmon hayvonlari,

shuningdek oila a'zolariga o'xshagan nomlari tanish (ota-ona, bobo-buvi, tog'a va shu kabi) kishilardan iborat. Bunday ertaklar xususan, bolalarni ovutish, fikrni biror narsaga jalb qilish, biror foydali odatga o'rgatish, ularga notanish hayvonlarning o'zini, xarakterini tanishtirish maqsadida aytiladi. Aksariyat hollarda, bu yoshdagi bolalarda ko'proq hayvonlar haqidagi ertaklarning shakl va mazmuniga ko'ra sof turi tavsiya etiladi. Sof hayvonlar haqidagi ertaklar nisbatan qadimiy bo'lib, ibtidoiy jamiyatning ovchilik bilan shug'ullangan bosqichida yuzaga kelgan deb taxmin qilish mumkin. Bu davrda hayvonlarni kuzatish kuchli bo'lgan hamda o'sha davr odamlari hayvonlarga nisbatan e'tiborini jalb etgan. Ba'zi hayvonlarning har xil ovoz chiqarishi, uv tortib bo'kirishi, "o'yin tushib" sakrashi, belgi- xususiyati, hatti-harakati odmlarning diqqatini o'ziga tortgan. Hayvonlarni kuzatish esa ertaklarning dastlabgi namuna sifatida yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Masalan, "Tulkiboy", "Kiyik bilan kadi", "Xo'roz bilan tulki", "Boyqush", "Qaldirg'och va ilon", "Echkining o'ch olishi" kabilar shu tur ertaklarga misol bo'la oladi. Bu ertaklar asrlar mobaynida o'z mohiyatini, qimmatini yo'qotmay, avloddan-avlodga o'tib kelmoqda. Bu kabi ertaklar go'dakning olamdagi mavjudotni ongli ravishda anglab borishiga yordam beradi. Chunki bola atrof-muhit bilan tanisha boshlashi mobaynida dastlab hayvonlarga juda qiziqib, sinchkov nazar tashlaydi. Ko'rgan hayvonlariyu parrandalarini ushlab ko'rishga intiladi. Sababi bolaning aksariyat o'yinchoqlari hayvonlar shaklidan iborat. Bu yoshdagi bolalarga ertak voqeasini tovush tembiga ko'ra ohang yordamida, ko'z, qo'l, gavda harakatlari orqali hikoya qilinadi. Shuningdek, ertak aytuvchi bolalarning diqqatini bir joyga to'plash, qiziqtirish va tinglashga tayyorlash uchun ertak oldi deb atalmish an'anaviy qolip jummlaridan foydalanish zarur.

O'qish inson hayotida muhim ahamiyatga ega. O'qishni bilmagan odamning ko'zi ojiz kishidan farqi yo'q. O'qish faoliyati boshlang'ich sinflarda barcha predmet darslarida amalga oshiriladi, lekin o'qishga o'rgatish o'qish darslarining asosiy vazifasidir. Kichik yoshdagi o'quvchini o'qishga o'rgatishda ularning umumiy rivojlanishini, psixologiyasini hisobga olish zarur. O'quv

materialini hajmini oshirib yuborish, tinmay bir maromdagi o'qishni tashkil etish bolani o'qish mashg'ulotidan charchashiga sabab bo'ladi.

Biroq bu holat bolalarda har xil darajada rivojlangan bo'ladi. Shu asosda uning shaxsida turg'un axloqiy hislar shakllanadi. Axloqiy hislar shaxsning vatanga, mehnatga, odamlarga, o'z shaxsiga munosabatini ifodalab, uning qarashlari, ongi, xulqi va intilishlari bilan bog'liq holda sodir bo'ladi.

Boshlang'ich ta'lim davri bolalarda yuksak axloqiy hislarni shakllantirish uchun qulay davr hisoblanadi. Bu davrda ayniqsa kichik maktab yoshidagi bolalarning barcha ruhiy jarayoni tez rivojlanadi. Biroq ular o'zlarining his – tuyg'ularini, hayojonini idora qila olmaydilar hamda ularda turg'un bo'lmaydi.

Shunga ko'ra boshlang'ich sinf o'quvchilarining boshqa odamlarga munosabatida do'stlik, o'rtoqlik, birodarlik kabi sifatlar o'z aksini topib, ularning o'zaro aloqalarini, hamkorligini munosabatini ifodalaydi. Ruhshunoslarning ko'rsatishicha, bolalarning his-tuyg'ulari yoshining o'sib borishi bilan bog'liq o'zgarishlar, ijtimoiy muhitning, o'qituvchi va ota-onalar va boshqalarning maqsadga muvofiq amalga oshirayotgan ta'lim-tarbiyaviy ta'sirlari ostida rivojlanib boradi.

Axloqiy his –tuyg'ularni rivojlantirishga Abu Ali ibn Sino, Abu Nosir Muhammad al-Forobiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniylar ham alohida e'tibor berilgan.

So'nggi yillarda axloqiy his - tuyg'ularni shakllantirishning turli tomonlarni tadqiq etishga bag'ishlangan ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda.

O'quvchilarda do'stlik va o'rtoqlik hissini tarbiyalash borasida quyidagi yo'naltiruvchi maqsadlar belgilanadi:

1. O'quvchida o'rtog'i, do'sti oldidagi o'zining burchini anglash hissini maqsadga muvofiq shakllantirib borish;

2. O'rtog'iga, do'stiga nisbatan (umuman odamlarga nisbatan) hurmat, mehr-shavqat, xayrixohlik, kechinmalariga sheriklik fazilatlarini tarbiyalash;

3. Johillik, urishqoqlik, adolatsizlik, toshmehrlik, loqaydlik, ikkiyuzlamachilik, shaxsiyatparastlikka nisbatan nafrat va bunday hatti-harakatlar bilan kelisha olmaslikni tarbiyalash.

4. Kichikligidanoq bolada insonga mehribonlik, rahm-shavqat, insonparvarlik fazilatlarini tarbiyalaba borish zarur bo'lganda hamisha kuchsizga yordam, boshqalarning kechinmalariga hamdardlik va hamfikrlilik, shavqat va muruvvat ko'rsatishga tayyorlikni shakllantirish.

Bolalarda do'stlik, o'rtoqlikka xos ijobiy hislarni tarbiyalashni ustun maqsad qilib belgilash bilan uni amalga oshirish uchun darsda qanday vazifalarni hal etishga yordam berishligini aniqlash zarur, bunda quyidagilar belgilanadi:

- tengdoshlariga nisbatan do'stlik, o'rtoqlik munosabatlarining ma'nosi va mohiyatini anglab olishini, bunga doir tushunchalarni shakllantirishni;
- tengdoshlariga nisbatan mehribonlik, xayrihoxlik va hamdardlik munosabatlarini uyg'otish;
- o'zining o'rtog'i, do'sti, birodari oldidagi burchi nimadan iborat ekanligini tushunish, umuman odamlarga do'stona muomala, rahm-shavqatli, muruvvatli bo'lish bilan o'zini insonparvarligini namoyish etishning ma'nosini anglashni ta'minlash kabilar.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyotining demokratik, xuquqiy, fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan dalil borayotgan bir davrda, ta'lim tizimi sohasiga juda katta e'tibor berilmoqda. Ajdodlarimiz azal-azaldan inson ta'lim-tarbiyasi masalalariga jiddiy e'tibor berib kelishgan va bu an'ana avloddan-avlodga ko'chib, takomillashib, sayqallashib bormoqda.

Bitiruv malakaviy ishini bajarish jarayonida jarayonida o'quvchilarni do'stlik, o'rtoqlik ruhida tarbiyalash jarayonini amalga oshirishning yo'l-usullari, vositalari bilan tanishib chiqdik va tajriba-sinov ishlarini olib bordik. Natijada, quyidagi xulosalarga keldik:

1. do'stlik, o'rtoqlik tuyg'ularini shakllantirishda ularning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish lozim; bunda bolaning ichki ma'naviy dunyosi, his-tuyg'ulari, munosabatlari, tengdoshlari bilan aloqalari tarbiyaviy ta'sirdan chetda qolmasligi kerak;
2. Ajdodlarimiz merosida axloqiy tuyg'ularni tarbiyalashga katta e'tibor qaratishgan, shuningdek do'stlik, o'rtoqlik, hamjihatlik sifatleri ham axloqiy sifatlarning asosiy sharti sifatida keltirilgan. Hozirda allomalarimizning boy merosi imkoniyatlaridan ijodiy foydalanish maqsadga muvofiqdir.
3. O'zbek xalq og'zaki ijodidan, jumladan ertaklarning imkoniyatlaridan foydalanishni keng yo'lga qo'yish zarur. Bu o'rinda o'quvchilar hayotida do'stlik, o'rtoqlik, o'zaro munosabatni tarbiyalash maqsad qilib olinsa va unda shu mavzudagi ertaklarni uning vositasiga aylantirib undan foydalanilsa natija yuqori bo'ladi.
4. Dars jarayonida o'quvchilarni o'rtoqlik, do'stlik ruhida tarbiyalashda katta imkoniyatlar mavjud. Jumladan, o'qish darslarida o'quvchilarda do'stlik, o'rtoqlik tuyg'ularini shakllantirishga e'tibor qaratish lozim;
5. Do'stlik, o'rtoqlik sifatlerini shakllantirishda sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlardan kengroq foydalanish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi-Toshkent“O'zbekiston”2008 y.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni Barkamol avlod orzusi-Toshkent “O'zbekiston” 1998 y.
3. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi Barkamol avlod orzusi- Toshkent “O'zbekiston” 1998 y.
4. Karimov I. A. “O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li”- Toshkent “O'zbekiston” 1994 y.
5. Karimov I.A O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. Toshkent “O'zbekiston” 1995 y.
6. Barkamol avlod orzusi- Toshkent “O'zbekiston” 1997 y.
7. Karimov I. A. “Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch”- Toshkent “Ma’naviyat” 2008 y.
6. Karimov I. A. Barkamol avlod orzusi-Toshkent “O'zbekiston” 1997 y.
7. A. Navoiy Xamsa Toshkent Yangi asr avlodi, 2010.- 348 bet
- 8.Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari- Toshkent “O'qituvchi”.
- 9.Suyumov.A, Jumaboyev.M. Bolalar adabiyoti Toshkent.“O'qituvchi”1997
- 10.Safarov O,Maxmudov M Oila ma’naviyati Toshkent “Ma’naviyat” 1998
- 11.Davletshen M. T, Do'stmuhammedova Sh Yosh davrlari va pedagogik-psixologiya Toshkent 2004 y. 124-bet
12. Ikki oy ikki yulduz. O'zbek xalq ertaklari (To'plovchi M.Murodov), Toshkent “Meros”, 1-jild, 1992
13. Murodov M.Oltin sandiq ochildi. Toshkent “Fan”, 1994